

byggnadsvård

Torsåkers kyrka

Fastighet Torsåker-Sörby 1:10, Torsåkers socken, Gnesta kommun,
Södermanlands län, Strängnäs stift

Antikvarisk kontroll vid utväändig upprustning av Torsåkers
kyrka 2003

Evvy Rydergård

Torsåkers kyrka

Fastighet Torsåker-Sörby 1:10, Torsåkers socken, Gnesta kommun,
Södermanlands län, Strängnäs stift

Antikvarisk kontroll vid utvändig upprustning av Torsåkers
kyrka 2003

Evvy Rydergård

Rapport 2008:9

© 2008 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

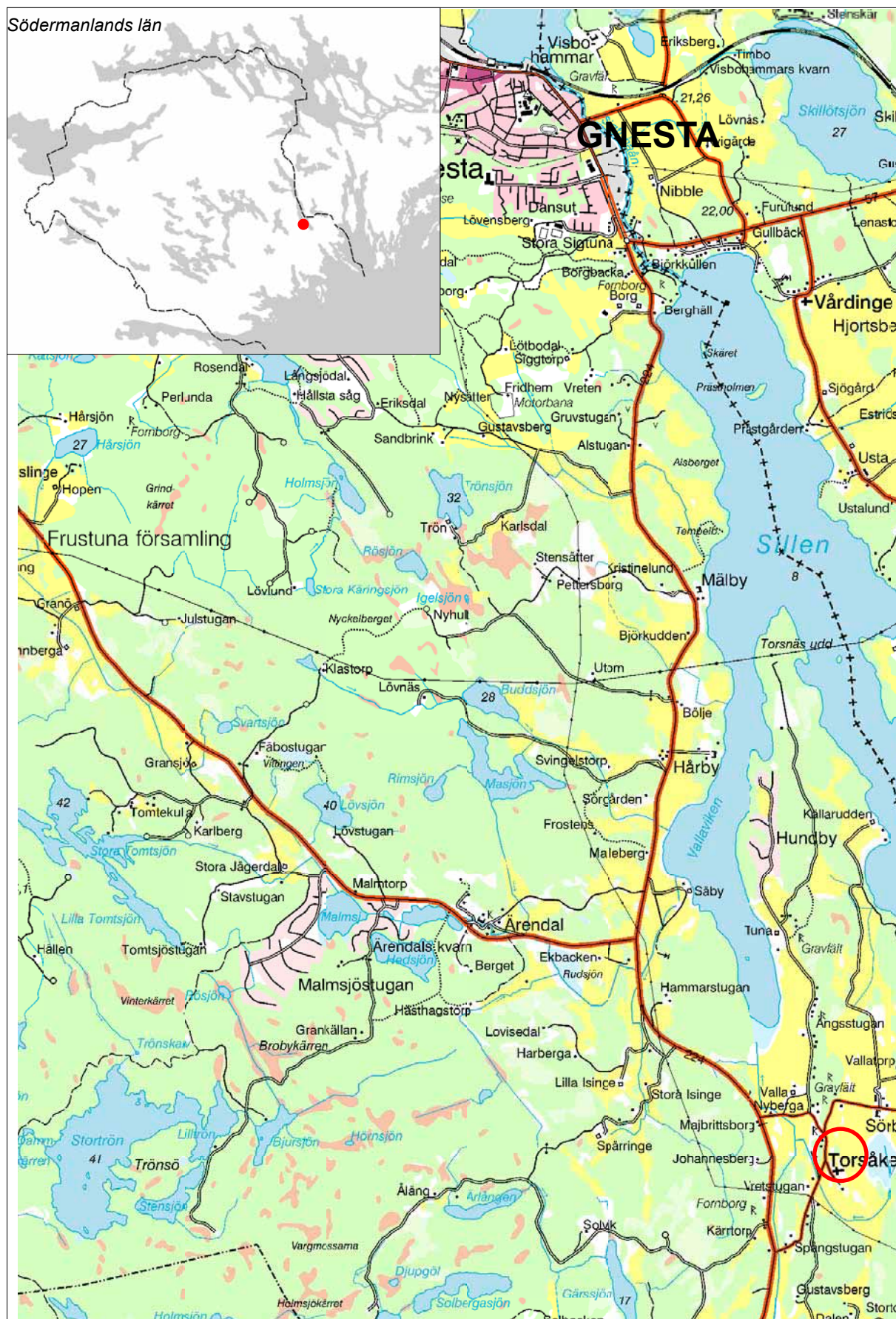
Författare: Evy Rydergård, antikvarie
Omslagsbild: 1 Torsåkers kyrka, övergång långhus och kor
Foto, där ej annat anges: Evy Rydergård, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS02-368

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2008

Innehåll

INLEDNING	5
SAMMANFATTNING AV ÅTGÄRDER 2003	5
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	5
TEKNISK BESKRIVNING	6
HISTORIK	6
KYRKAN FÖRE ÅTGÄRDER UTVÄNDIGT	6
UTFÖRDA ARBETEN ÅR 2003	10
KÄLLFÖRTECKNING	15
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	15
FASTIGHETSUPPGIFTER	15

2 Utsnitt ur Gröna kartan - skala 1:50 000. Röd ring markerar Torsåkers kyrka.

INLEDNING

Under år 2003 har Torsåkers kyrka renoverats utvändigt.

På uppdrag av Frustuna församling sökte arkitekt SAR/MSA Webjörn Arkitektkontor, Margit Webjörn, Trosa den 26 september 2002 tillstånd enligt kulturminneslagen hos Länsstyrelsen i Södermanlands län för utvändigt renovering av Torsåkers kyrka, beskrivning daterad 2002-09-16. Länsstyrelsen fattade beslut om tillstånd till föreslagna åtgärder med stöd av 4 kap 3 § lag (1988:950) om kulturminnen mm, dnr 433-9550-2002. Kompletterande handlingar har insänts 2003-08-15 av Webjörn Arkitektkontor angående förnyelse och förgyllning av kors och klot på kyrkan.

Sörmlands museum utsågs av Länsstyrelsen att svara för den antikvariska kontrollen, vilken har utförts av Evy Rydergård, som också har skrivit rapporten till den utvändiga upprustningen och tagit fotografier över utfört arbete, Dnr KUS-KN-02-368.

Sju byggmöten har hållits under arbetets gång. Slutbesiktning ägde rum den 21 oktober 2003.

SAMMANFATTNING AV GENOMFÖRDA UTVÄNDIGA ÅTGÄRDER 2003

Arbetena på kyrkobyggnaden och på gravvalvet i norr har i huvudsak varit av underhållskaraktär.

Takplåt av olika material och kvalitet har rengjorts, lagats och målats. På koret har fotrännan och plåten närmast ovanför förnyats.

Stuprör har målningskompletterats och är därför fortfarande svarta. Vid nästa ommålning kan de målas in i fasadkulören.

Det stora korset på tornet har nytillverkats av trä i mittstocken och med kopparplåt i samma form och storlek som det gamla korset. Det har målats och förgyllts. Takprydnaden i form av ett klot och en stjärna på gravkoret i öster har också målats och förgyllts.

Åskledare har monterats på korsets östra sida.

Fasadputs på kyrkan och gravvalvet i norr har rengjorts med högtryckstvätt, lagats och därefter kalklimfärgats.

På korets blindingar har spritputsad yta tagits bort och ersatts med grovstockning och finstockning. Färgsättningen har gjorts med kraftigare gul kulör på koret och på tornet än på kyrkan i övrigt. Omfattningar har målats grå och vita.

Fönstren har kittats om och målats. Trasiga färgade och munblåsta glasrutor har ersatts med tjugonio nya i samma stil. Några var blyinfattade.

Träport och luckor samt järnport på gravvalvet har rengjorts och målats.

Gavelskivor av trä på vapenhus och sakristia har bytts ut nertill på grund av rötskador.

Nät har monterats över öppning vid takfot.

Syrenbuskar vid korets östsida har tagits bort.

Slaggsten från Ehrendahls bruk ligger över gravvalvet i norr. Det har rensats från växtlighet och jord.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Torsåkers kyrka har vid flera tillfällen förlängts och förändrats, men har i den västra delen kvar sitt medeltida murverk. Kyrkans exteriör bär idag en nyklassicistisk prägel med blindportal i kvaderrustik på tornets västra sida och med gravkor i öster, indelat med pilastrar och rundbågiga fönster. Norr om kyrkan ligger det Rosanderska gravkoret med flack välvning klätt med slaggsten.

Kyrkan kan på grund av sin sällsynt ålderdomliga helhetskaraktär räknats till ett omistligt nationellt kulturarv och är så ömtålig att endast varsamma underhåll- och konserveringsåtgärder är tänkbara (Stiftets karaktärisering 2002).

TEKNISK BESKRIVNING

Stomme och exteriör

Kyrkan har idag spritputsade gula fasader med slätputsade vita omfattningar och listverk. Tornets västra fasad har en rusticerad blindfasad ovanför det utskjutande gravvalvet. I öster finns det åttasidiga gravkoret med slätputsade lejongula fasader och kraftiga hörnpilastrar.

Långhuset har sex stickbågiga fönster, fyra på södra sidan och två på den norra. I tornets södra mur finns ytterligare ett stickbågigt fönster. Koret har rundbågiga fönster på södra, norra och östra sidan.

Långhuset är täckt med ett sadeltak med valmad spets, sakristian och vapenhuset har sadeltak. Tornet har ett tälttak krönt av ett kors och koret ett valmat åttasidigt tälttak. Samtliga tak är belagda med svartmålad plåt.

HISTORIK

1779 brann kyrkans tak, varefter tornhuven och högkorets tak tillkom. Taket på koret är brutet i två fall. Långhusets tak byggdes om på 1880-talet, enligt Ivar Schnell. Takbeläggningen renoverades 1973. En två kvadratmeter stor plåt lossnade från torntaket 1983. Mera omfattande utvändigt underhåll utfördes 1988.

Korets yttermurar var helt släta och de rektangulära, försänkta fälten var spritputsade 1944. Koret var avfärgat vitt då. Hörnen markerades av pilastrar. Rundbågiga fönster var omgivna av pilasterburen rundbåge.

I en skrivelse från Riksantikvarieämbetet den 22 september 1952 framhölls som önskvärt att högkorets ursprungliga 'lejongula' färg återställdes i samband med ommålning av kyrkans yttre. I en dagstidning från 1953 står: "Vid utvändig och invändig omkalkning 1953 upptäcktes lejongul kulör på koret, vilken återtog då." Långhusets kulör var vit före 1988 då det avfärgades gul.

Ivar Schnell beskriver fasaderna som putsade och avfärgade med kalkfärg i gul ton med vita omfattningar och lister. Högkoret (gravkoret) i öster samt gaveln på tornets västsida är utförd med fält i vitt och gult. 1977 utfördes utvändig restaurering omfattande kalkning av samtliga fasadytor samt ommålning av plåttaken, fönster mm.

Oklart vilket år korset monterades på tornet. Det fanns dock 1927 enligt arkivhandlingar. Blyfönstren hade bytts ut 1973. Det Rosanderska gravvalvet norr om kyrkan öppnades 1988.

KYRKAN FÖRE ÅTGÄRDER UTVÄNDIGT

Det gamla korset på tornet var av ålderdomlig järnplåt i många små plåtskivor och målat svart. Diskussioner fördes under byggtiden 2003 huruvida kyrkans takprydnader i form av kors och klot med spira har varit förgyllda eller inte. Svaret kan utläsas ur följande arkivavskrift.

Handavskrift F 5:93

"År 1779 blef hela Kyrkotornet med oljefärg öfwerstrukt utaf Bleckslagarenn Berg uti Nykiöping. Samma år then 6 Julii nedertogs Hanen på Tornet och then 7 Julii uppsattes han åter utaf före nämde Berg, sedan han utaf målaren Carl J.Wadsten i Nykiöping blifvit förgylld med Ducatguld. Wid des uppsättjande uti en myckenhet åskådares närvaro blefwo följande tryckta verser sungna då de Kongliga skålarne, samt afledna von Schevens nuvarande ägarens af Sörby Jacob Hahrs jemte H:r Baron Ribbings Herr Claessons det Pommerske Rådet Wälb. Herr Eric Skiöldebrands skåhlar druckos. Nuvarande Pastor Sven Gabriel Ekeroths och samtelige Sockenbornas, samt åskådarnas och Lästringe Församlings Innevänares skålar blefwo ej eller glömde hwarvid hände den besyerliga omständighet at utaf de ifrån Hanen nedkastade glasen 2ne blefo hela nemligen de Kongligas glas som allenast foten avgick, och Pastors och Församlingens aldeles oskadat. Dessa 2ne glas med förgylta Bokstäfwer påsatta år och dag, förward wed Kyrkan til åminnelse. Samma dag up sattes äfen den förgylta Globen och Spiran utaf Berg. Förgylt utaf Wadsten, hwilken sednare ... öfwer"

I ett reportage i Sörmlandsbygden står också - Tuppen nertagen förgylld 1779.

Därmed är det klarlagt att gravkorets takprydnad har varit förgylld och att korset har kommit till senare än 1779. Det fanns 1927 som nämnts ovan. 1944 har Ivar Schnell tagit ett fotografi som visar korklotet utan förgyllning.

3 Vy över Sörby gård från Torsåkers kyrktak

4 Kyrkan med kor. Foto från sydost. Den gula kulören på släta ytor var starkare på koret och på den nedre delen av tornet.

5 Korset i helhet.

6 Klot och stjärna på koret.

7 Taket på koret var rostigt.

8 Tegel på östra väggen och koret i sydost.

9 Takfärgen på långhuset flagade.

UTFÖRDA ARBETEN ÅR 2003

Det gamla korset på tornet var klätt med ålderdomlig järnplåt i många små plåtskivor och det var målat svart. Utgångspunkten var att det skulle ses över, underhållas och målas om. Korset på tornet bedömdes ha osäker fästnanordning. Vid närmare kontroll visade det sig att basen på mittstocken var rötskadad.

Korset monterades ner och beslut togs att ett helt nytt kors skulle tillverkas, med måtten 3,20 m högt 1.40 brett som det gamla. Ny mittstock gjordes av tre furuplankor av kärnvirke, som limmades med polyuretanlim och skruvades med rostfria skruvar. Korsarmarna förnyades inte av trä utan består endast av plåt. Mittstocken impregnerades med järnvitriol. Korset tillverkades i korsform av kopparplåt av 0,7 mm tjocklek med modern sammanfogning enligt 2003 års teknik med endast en skarv på den totala höjden. Plåtkorset trädde över mittstocken. Invändigt förstärktes korsets mitt med rostfri plåt. Därefter slipades korsets kopparplåtutsida, tvättades med thinner, grundmålades med rostskyddsprimer Tikkurila prime EE och slutmålades en gång med gul täckfärg Tikkurila temalack FD 20. Ytorna på korset fernissades med Le Franc guldgrund och fick torka högst 12 timmar. Korset förgylldes med transportguld FFST Rosenobel-doppelgold garanterat 23,5 karat och putsades med bomull. Montering av det nya och förgyllda korset på tornet skedde med största försiktighet med hjälp av lyftkran. Torntaket förstärktes med stöttor under korset. Rostfritt beslag har monterats vid korsets bas mellan koppar och järnplåt. Ny åskledare har monterats på korset och på tornet. Ledaren har lämnats omålad för att undvika underhållsåtgärder.

På korets takprydnad – klot med spira och stjärna – slipades den gamla färgen ner och därefter följde samma procedur som med korset. Något spår av tidigare förgyllning från 1779 kunde ej iakttas. Blyplåt monterades i skarven mellan takprydnad och tak på koret för att neutralisera mellan olika material.

Tornluckorna har borstats och tjärats med Alcro Äkta Trätjära - 100 % furutjära av dalbränd typ. Droppleck i underkant tornluckor har bytts ut och förlängts.

På tornet har en plåtskiva bytts ut och över spruckna falsar har U-formad plåt monterats. I anslutningen mellan tornet och långhuset i öster och i söder där långhuset går fram har komplettering med ny plåt gjorts. På långhuset har lagningar och justeringar av plåtskivorna gjorts. Därefter

har den gamla plåten grundats med Pentur Rostgrund och målats två gånger med Pentur Solo.

Nya fotrännor och takplåtsskivor ovanför rännan har monterats på koret. Liwa Gruppen rekommenderade grundning av helt ny plåt med Pentur Primer och därefter en strykning med Pentur Kultur, svart, som är en linoljebaserad färg. På befintliga stuprör har renssil av plast bytts ut mot specialtillverkad av galvaniserad plåt enligt modell från Nicolai kyrka i Nyköping. På sakristian har lagning med förzinkad plåt utförts vid skorstenen och vid lucka.

Fönsterbågar och karmar av trä har målats i en grå kulör nr 5A-30 enligt Riksantikvarieämbetets linoljefärglikare. I samband med ommålning har tätning utförts med linoljekitt.

Tjugonio glas byttes totalt. På blyinfattade glas har lödning skett på plats. Solbänkarna av plåt har målats svarta som de var innan arbetet startade 2003.

Järnport i väster på tornet har målats svart.

Gavelskivor på vapenhus och sakristia har strukits med tjära som har pigmenterats.

Ny tröskel tillverkades av ek vid entré i vapenhuset. Kontrolleras under två år så att avrinning sker. Foder tjärades.

Putsarbeten: På tornet skedde upplagning av fasadputsen till 50 procent. Totalt på hela Torsåkers kyrka har 100 kvm putsplagning gjorts med Optiroc kalkbruk och hydrauliskt kalkbruk i blandningar anpassade efter respektive ytor och underlag, grovstockning 3 mm, finstockning 1 mm i blindingarna.

Grundmålning av puts har skett med inblandning av vitcement. Pewabs kalklimfärg pigmenterad med naturpigment har använts. Kulörer som har använts är gult och grått i olika nyanser beroende på yta. På långhuset har spritputsen färgats oxidgul med inslag av grön umbra nr 920:3 enligt färglikaren Kalkfärg 90. Taklister och släta omfattningar har målats ljust grå, grön umbra med guldocker nr 30:2 (med 200 gr pigment i stället för 120 gr). Väggytorna på kor och västgavel har givits en kraftigare gul färg – den ”lejongula” som har angetts i arkivhandlingar och som fanns som utgångspunkt 2004. Kulören kom också fram vid färganalysen på plats – obränd terra nr 46:5. Blindingar och flera

10 Taknock och plåttak från väster 2003.

11 Tornets västra fasad hade spritputs upptill, slät puts vid utsmyckningarna till ett gravvalv och spritputs ner-till. Den gula kulören var starkare på gravvalvet.

12 Den fristående gravkammaren norr om kyrkan.

ytor på kor och västgavel har målats grå - grön umbra nr 30:4. Sockeln på västgaveln har fått sandstensfärg, bränd umbra nr 100:4. Korets omålade sandstenssockel rengjordes men målades inte.

När kyrkan stod klar framträdde de kraftigare gula färgerna på koret och tornet i kontrast mot den svagare gula tonen på kyrkan i övrigt. Grå och vita kulör förstärker de arkitektoniska delarna som lisener, fönsteromfattningar och takfot.

FÄRGANALYS

Beteckningarna på kulörerna hör samman med Färglikaren Kalkfärg 90.

Kulöranalys tornet: yttersta lagret oxidgult 920:3, nästa svagare oxidgult 920:2, därefter guldocker och något grön umbra 94:6, bränd umbra 100:1, ljusocker 92:1.

Innersta putslagret: obränd terra 46:9 möjligen med inslag av järnvitriol:2. Därefter ljusocker 92:1.

Torn – puts på natursten längst in vitt och därunder ”orange”.

Sockel torn på slätputs - kulör ytterst - grön umbra 30:4, under det - otydlig ljusocker 92:2. Bedömning på plats: västtorn yta i väster kornisch - grön umbra ytterst 30:4 sedan svagare grön umbra 30:3, ljusocker 92:1 och sist guldocker 94:2.

Slät yta vapenhus: ytterst grön umbra och guldocker 30:6, därunder ljusocker 92:4 och sedan svagare ljusocker 92:2.

Släta hörn grön umbra nr 30:4 och svagare grön umbra 30:3.

Sockel spritputs - kimrök Kim:4 till Kim:3.

13 Det nya korset har målats och förgyllts. En åskledare har monterats på baksidan.

14 Gravkorets klot och stjärna står färdigförgyllt i Joel Bergs ateljé.

15 När plåten togs bort på det gamla korset syntes rötskadan vid fästet.

16 Torsåkers kyrka färdigupprustad utvändigt och invigd den 3 november 2003.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

Sörmländska kyrkor 58, Torsåkers kyrka, Erik Bohrn, Södermanlands Hembygdsförbund, 1944.

Sörmländska kyrkor 58, Torsåkers kyrka, Ivar Schnell Södermanlands Hembygds- och museiförbund, 1964.

Kyrkorna i Södermanland, Ivar Schnell, 1964.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Torsåkers kyrka

Kommun: Gnesta

Fastighetsbeteckning: Gnesta Torsåker-Sörby 1:10

Socken: Torsåker

Län: Södermanland

Ekonomisk karta: 9H 7h

Författningsskydd

Lag (1988:950) om kulturminnen mm

Kyrkor uppförda före utgången av 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1988:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag skall alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall förvaras och vårdas väl. Varje församling skall föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Frustuna församling

Beställare: Frustuna församling

Utförare: Kent Fredriksson Fasad AB, Nyköping

Material - se även PM 2003-11-01

Takplåt: grundning Pentur Primer, strykning Pentur Kultur, svart Liwa Gruppen AB, Vretenborgsvägen 19, 126 30 Hägersten

Fönster trä: linoljekitt, Alcro Linoljefärg levererad av Engwall & Claesson AB.

Linoljemålning grå nr 5A-30 enligt Riksantikvarieämbetets färglikare

Tornluckor: Äkta trätjära från Alcro Färg

Förgyllning: Rostskyddsprimer Tikkurila prime EE, målning en gång med gul täckfärg Tikkurila
temalack FD 20, fernissa med Le Franc guldgrund, förgyllning med transportguld FFST
Rosenobel-doppelgold 23,5 karat
Kalkbruk: Optiroc kalkbruk Serpo 142 och hydrauliskt kalkbruk Serpo 148, 152, kalkbruk fin Serpo 144
Kalkfärg: Kalklimfärg från Pewab Torrbruksprodukter AB, Bångbro Industriområde, 714 37 Kopparberg
Personal
Beställare: Frustuna församling, Box 30, 646 21 Gnesta
Vaktmästare: Claes Eriksson
Fastighets- o begravningsnämndens ordf. Ulf Bergner
Ledamot kyrkorådet: Gun Alm
Arkitekt: Webjörn arkitektkontor, Margit Webjörn, Box 82, 619 22 Trosa
Antikvarisk kontroll: Sörmlands museum, Evy Rydergård
Totalentreprenör: Kent Fredriksson Fasad AB, Kent Fredriksson, Tyras väg 11, 611 50 Nyköping
Underentreprenör plåt: Nicopia Plåt AB, Hasse Olsson, S. Bangårdsgatan 5, 611 30 Nyköping
Underentreprenör målning: Sandå Måleri, Henrik Eriksson, Hamnvägen 3, 611 31 Nyköping
Förgyllare: Höjd-Montage AB, Joel Berg, Borgsgatan 46, 602 36 Norrköping
Fönsterrenovering: Glasmästar'n RydGruppen i Nyköping AB, Björn Svensson, Hamnvägen 3
611 31 NYKÖPING
Blyinfattning av glas: Ringströms Glasmästeri i Stockholm

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, dnr 433-9550-2002
Sörmlands museum, Dnr KN-KUS02-368

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv,
Nyköping.